

BOGOMIR NOVAK*

Demokracija in totalitarizem v politični kulturi**

Proučevanje in struktura pojma politična kultura:

Če hočemo odgovoriti na aktualno vprašanje odnosa med demokracijo in totalitarizmom v politični kulturi, se moramo najprej vprašati po njenih glavnih sestavinah in vlogah kot tudi po načinih opredeljevanja in raziskovanja. Obravnavali bomo pretežno moderno zahodno kulturo s skupnimi in specifičnimi značilnostmi različnih nacionalnih političnih kultur glede na zgodovinski razvoj in družbene procese z upoštevanjem teorije konvergence. V teh koordinatah evalviramo tudi slovensko politiko v kulturi samostojne države.

V novem veku je postala »politika naša usoda« (Napoleon), ker je človeku razvoj tehničnih sredstev omogočil boj za (odtujeno) moč in samoafirmacijo. Od tod izhaja dvosmiselnost politike kot skupne, javne zadeve in kot boja za oblast, ki je ostala še danes. V političnem odločanju se kaže tudi subjektivni odnos politikov do politične kulture kot nekakšne objektivne podlage delovanja. Sociologi so enotni v stališču, da je kultura¹ pomembnejša za napredek civilne družbe kot pa njeno gospodarstvo ali politika.

Potreba po raziskovanju politične kulture je nastala šele v 20. stoletju, čeprav je politična kultura implicitno nastala že s človeško družbo in se razvijala hkrati z njo. Pogojevala je nastanek moderne države in demokracije. Utirala je poti k pluralizmu demokratičnih interesov in preseganju krize zaupanja v politični sistem. Elementi demokratične politične kulture se razvijajo na podlagi ustreznega vzorca, spodbud in sankcij² kot tudi učenja novih in od učenja od starih vzorcev. Ta proces je dolgotrajen in kompleksen. Zato demokracija ni nikoli dokončno dejstvo, ampak je proces.

Pojem politične kulture ni eksakten in ni izčrpan. Ker pojem politične kulture ne more vedno zadostiti aktualnim potrebam, je nenehno podvržen kritiki. Lahko

* Dr. Bogomir Novak, raziskovalec na Pedagoškem inštitutu v Ljubljani.

** Prispevek je sestavni del projekta Mednarodno primerjalno raziskovanje politične socializacije.

¹ Po Almondu politična kultura vsebuje a) model subjektivnih političnih usmeritev v okviru naroda, b) kognitivne, afektivne in vrednotne elemente. Pomeni spoznanja in mnenja o politični realnosti in občutke, ki so vezani na politiko in vrednotne sodbe o njej, c) socializacijo, vzgojo vpliv medijev, doživljanje odraslih in učinkov oblasti, družbe in gospodarstva, d) omejitve in nedokončne določitve strukture oblasti in rezultate politike.

(Almond 1990): Pojam političke kulture. Treći program, radio Beograd, 90/2, str. 66)

Le implicitno gre tudi za vprašanje modelov političnega organiziranja in pravnega urejanja kulture, kot se zastavlja Sloveniji po njeni samostojnosti z novo ustavo 91 (več o tem glej Žagar (1994). Poznamo tri modele urejanja kulture: državni, tržni in kombinirani (državno-tržni), ki v svetu prevladuje.

² Več o spodbudah in sankcijah¹ glej Therborn Goeran (1987): Ideologija moči in moč ideologije. Ljubljana, CZ. V zadnjem času so tudi pri nas začele prevladovati utilitarno-tržne spodbude in sankcije.

zajema spoznanje nacionalne narave in spoznanje norm, prepričanij ter vrednot udeležencev političnega sistema, načina življenja, itd. Ne pomeni samo psihične usmerjenosti na socialni objekt (Almond). Domneva, da politična kultura vpliva po subjektivni strani na politične odločitve, strukturo oblasti in na narod, odpira vprašanja njene demokratičnosti. Eden izmed ciljev raziskovanja politične kulture je v odkrivanju zakonitosti, ki (ne) vodijo do »stabilne demokracije« (Lipsetov izraz).

Zaradi pluralnosti in bipolarnosti moderne politične kulture civilne družbe je mogoče postavljati o njej nasprotujoče hipoteze glede na svetovne trende, pomembna pričakovanja in dosedanje komparativne analize stanja v evropskih državah. Tudi postopki/metode njihovega preverjanja so različni. Razlikujemo med univerzalnimi in parcialnimi, pozitivnimi in negativnimi, modernimi in post-modernimi, nacionalnimi in transnacionalnimi, tradicionalističnimi in fleksibilnimi ter emocionalnimi in racionalnimi značilnostmi politične kulture.³

Pri proučevanju politične kulture razlikujemo med deskripcijo dejanskega stanja in preskripcijo pri ugotavljanju razvojnih možnosti. Hermenevtični uvid v nastajanje kulture za človeka in človeka za kulturo je celosten. Hermenevtika na različne načine razume in razlaga smisel kulture v duhu Dilthejevih duhovnih znanosti, Husserlove intencionalnosti, Heideggerjeve fundamentalne ontologije tubiti, Gadamerjeve zgodovinske zavesti ali Habermasove kritične hermenevtike komunikacijske dejavnosti.⁴

Politika za skupnost (angl. community, nem. Gemeinschaft) terja celostni pristop. Ontološka diferenca⁵ kaže na distanciranje od obstoječe slabe, parcialne politike in ne le na identificiranje z njo. Identifikacija posameznika z določeno politično kulturo vključuje tudi njegovo kritično, presojevalno distanciranje od druge politike in politične kulture in ne nazadnje tudi do pomanjkljivosti lastne kulture.

Vendar je kulturo kot rezultat oz. proizvod človekovega objektiviranja in opredmetenja možno tudi objektivistično raziskovati. To raziskovanje je blizu pozitivizmu naravoslovnih ved in predpostavlja družbeni inženiring oz. inženirstvo duš, čeprav ima tudi svoje, racionalno jedro. Subjektivni genezi politične kulture sledimo s proučevanjem politične socializacije vrednot in obrazcev vedenja pri sebnosti. Rezultati kulture, ki nastanejo s (re)socializacijo, identifikacijo, učenjem in ustvarjalno dejavnostjo, presegaajo dejavnost posameznikov, ki si jih subjektivno prisvajajo.

Odnos med demokracijo in totalitarizmom/fundamentalizmom

Zgodovinske izkušnje kažejo, da se zahodna kultura pojavlja ambivalentno. Ena izmed temeljnih značilnosti zahodne politične kulture je odnos demokratično-

³ Izmed številnih avtorjev, ki so se ukvarjali s tem problemom, naj navedem le Eugena Pusića (1989): Društvena regulacija. Zagreb, Globus in Helmuta Willkeja (1993): Sistemska teorija razvitih družb. Dinamika in tveganost moderne družbene samoorganizacije. Ljubljana, FDV.

⁴ Detajlnjši opis navedenih avtorjev glej v delu Hufnagel Erwin (1993): Uvod u hermenevtiku.

⁵ Izraz, ontološka diferenca⁵ se je uveljavil s Heideggerjevo filozofijo biti. Značilen je za vso eksistencialistično filozofijo, njegov odmev pa bi našli tudi v humanistični psihologiji in toplem valu marksizma, zlasti v t.i. frankfurtski šoli. Za vse je značilno postavljenje človekovih avtentičnih možnosti pred etabrirano (meščansko) prakso. Medtem ko tematizirajo eksistencialisti človeka negativno z oznako, bitje za smrt', pa ga humanistični psihologi skušajo tematizirati pozitivno kot bitje življenja'. V novi, ekološki paradigmi gre za, ontološko diferenco' – bivanjsko razliko med dosedanjim količinskim in prihodnjim kakovostno usmerjenim življenjem.

sti in totalitarizma oz. fundamentalizma, ne glede na to, za katero versko ali ideološko osnovo gre. Totalitarizem in fundamentalizem⁶ moderne sta posledica, industrijskega apartheida' (Ilić), egocentrične morale, medijskega izrabljanja psihologije množic, militarizma, vzgoje za kolonizacijo in gospostvo nad svetom in odtujene (mednarodne) delitve dela. Oba pojava sta destruktivna, ker sta usmerjena proti zdravemu tkivu civilne družbe in h kršenju človekovih pravic. Oba vsiljujeta delne interese vladajoče elite s pomočjo globalne ideologije in neposrednega nadzora pasivni večini. Zastopniki totalitarizma so diktatorji, vojaške hunte, verski poglavarji. Danes je problem pod demokratično obliko vladavine skriti totalitarizem. Zato je toliko pomembnejše izostrovanje občutka za nevarnost totalitarizma, prepoznavanje njegovih nosilcev in mehanizmov neenake delitve političnega vpliva ter koncentracije (politične) moči v rokah manjšine. Geneza totalitarne države je v krizi demokracije, ta kriza pa je v slabih socialnoekonomskih (revščina ali socialnoekonomska neenakost), psiholoških (kriza zaupanja v voditelje, apolitičnost) in intelektualnih pogojih (pomanjkljiva izobrazba ljudstva). Kjer je kriza, se pojavi odrešitelj, ki kaznuje krivce oz. sovražnike. Motiv totalitarizma je obračun z zunanjim sovražnikom.

Naturalne kulture so zaprte, ker slonijo na enostavni reprodukciji. Novoveške pa postanejo konkurenčno odprte, kar omogoča prenos fundamentalizma z verskega na druga področja življenja, zlasti ekonomsko, politično in kulturno. Ta preobrat omogočajo procesi industrializacije, instrumentalizacije, racionalizacije, kolonizacije, vesternizacije človekovega življenja obenem z odporom tradicije proti njemu. Zato se odprta kultura, ki ne najde odgovora na izziv, lahko zapre zaradi blokad in frustracij. Danes se to izkazuje kot vedno bolj problematično. Emancipacijske možnosti prinaša ekokultura. Politika mora slediti ne le instrumentalni, ampak tudi ciljni ravni človeka. V tem smislu je upravljanje negotovosti in umetnost možnega znotraj realnega.

Politična kultura ne more biti popolna, ker tudi ni samozadostno zaprta vase. Fundamentalizem pa skuša sankcionirati vizijo prav takšnega stanja kulture. Odprtost ali zaprtost določene politične kulture je razvidna iz njenih odnosov do drugih subkultur določene družbe (religiozne, ekonomske, umetniške, izobraževalne) in do drugih političnih kultur. Veliko primerov kaže na čustveno odklonilen odnos določene politične kulture do drugih kultur (npr. pri odnosu do jezika in vedenja migrantov ter beguncev). Zaradi današnjih procesov integracije, dezintegracije in globalizacije so politične kulture do določene meje medsebojno odvisne in koeksistentne, kar pripelje do vprašanja enakovrednega ali neenakovrednega (podrejenega ali nadrejenega) položaja določene kulture v odnosu do drugih. V svetu prevladujeta v odnosu med političnimi kulturami stanje konfliktnosti in stanje medsebojnega razumevanja, priznanja in upoštevanja, do česar vodi dopustitev njihove biti v izrazu, strpnost do drugačnosti, posebnosti in nenadomestljivosti. Procesu nivelizacije in nihilizacije prikrivata posebnost kultur. Vse to priča o nagnjenosti političnih kultur k totalitarizmu.

Politična kultura je odvisna od načina (re)agiranja udeležencev (aktivnih in pasivnih državljanov) določenega političnega sistema. Politik lahko razume svojo vlogo kot izpolnjevanje zgodovinske usode (volje drugih) ali pa se kot reflektira-

⁶ Totalitarizem (lat. totum=celota) se povezuje z avtoritarnostjo, avtokratizem, monopolnostjo, centralizirano močjo, politokratizmom v smislu nasprotja demokraciji. Fundamentalizem (lat. fundamentum=temelj) je dvojnik totalitarizma. Obe skrajnosti nastaneta kot obramba delne celote/temelja pred poskusom nadomestitve z nečim drugim v medsebojni konkurenci (npr. socializem-nacionalizem).

joči praktik zaveda sebe, svojih stališč, prepričanj, vesti in odgovornosti. Ta vloga je v morali ali makiavelistično zunaj nje in je zgolj objektivna ali tudi osebnostna. Vsak politik je omejen pri odločanju in delovanju, vendar nekateri od njih kot diktatorji vzbujajo strah. Paradoksalno je, da je politik tem bolj odvisen od politične kulture, čim bolj misli, da je neodvisen od nje. Panpolitičnost v smislu čim večje aktivnosti vseh udeležencev političnega sistema zmanjšuje možnost totalitarizma.

Dualizem in partikularizem slovenske politične kulture

Novoveška politika se je razvila s prenosom cilja življenja iz onostranstva v tostransko, posvetno področje. Srednjeveška teokratska politika je postala v novem veku parcializirana politika zaradi nastanka strank, ki se bojujejo za oblast. To ima svoje dobre in slabe strani. Dobra stran je v tem, da koalicija strank lahko zastopa splošni interes in odpira možnosti predstavniške demokracije, slaba pa je v tem, da zgolj boj za oblast ne vodi drugam kot v totalitarizem oz. diktaturo. Slovenci nimamo izkušenj s strankarskim življenjem in predstavniško demokracijo.

Pri koncipiranju osamosvojitve Slovenije se je pokazalo, da kultura ne pride k politiki od zunaj, ampak ji od znotraj omogoča nove ukrepe in rezultate. Kot že večkrat v preteklosti so tudi tokrat začrtali smernice politike pisatelji. Z uresničitvijo samostojnosti slovenske države je pokazal tradicionalni literarni humanizem naše kulture pragmatične omejitve in celo antihumanistično nasprotje. Vprašanje, kako je možna samostojna in učinkovita slovenska država, je vprašanje razsežnosti slovenske politične kulture oz. kulture, ki se je šele v zadnjem času zavedala svoje nove politične razsežnosti. Naša politična kultura ima nekatere skupne poteze (npr. v odnosu gospodarja in hlapca, poudarjanju drugačnosti in dostojanstva osebnosti) z evropsko že v njeni genezi.

Večji del naše politične kulture je še neracionalen in nerazvit. Slovenci se zavedamo svoje politične neodločnosti; hlapčevstva, ki hoče biti gospodstvo (psihocidnosti), prepirljivosti, nevoščljivosti, majhnosti. Zaradi dolgotrajne podrejenosti tujim oblastem (Dunaj-Beograd) se zdi, da nimamo dovolj izkušenj pri vodenju samostojne politike. Znani smo kot zamudniki pri osamosvajanju. Videti je, da v Sloveniji šele nastaja enotna politična kultura zaradi celo stoletje trajajoče 'ločitve duhov'. Subjekti v kulturi niso bili tudi subjekti v politiki, ampak nekakšni nadomestki zanje. Kolikor je bilo naše politike v kulturi, je le-ta obstajala znotraj okvirov kulture nesamostojnega naroda. Čas politike se je začel šele ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih letih (Rupel, 1994:101)

Subjekt(i)

Vprašanje subjekta je ob, koncu moderne zgodovine' (Francis Fukuyama) prav tako usodno kot na njenem začetku, ker se nanaša na razmerje (družbeno-ekonomske ali politične) moči. Biti subjekt pomeni biti sposoben podrejata stvari in ljudi v smislu nadrejenosti nad njimi. To pomeni, da je v pojmu subjekta nekaj avtokratskega, agresivnega in represivnega. Vprašanje je, ali gre za enega ali za več subjektov v političnem življenju, kot so država, ustanove, narod, stranke, posamezniki. Demokracijo lahko ohranja le več subjektov. Pri politični kulturi

nastane vprašanje, kateri so njeni nosilci-subjekti in kakšna je njihova funkcija. Subjekti se kažejo v politični praksi v smislu različnih usmeritev makiavelizma, liberalizma, (neo)fašizma in (post)socializma. V polpreteklem obdobju je bil subjekt politike pri nas opredeljen v duhu subjektivnih sil nasproti ekonomskemu subjektu proizvajalnih sil oz. odnosov.

Predpostavka agresivnega novoveškega subjekta⁷ omeji vlogo pravne države na vlogo (ne)legitimnega nasilja. Bistvena vloga politike je v brzdanju vsakodnevne nasilja. Novejši politični dogodki naj bi to hipotezo potrjevali. Machiavellijev model politične kulture (moč in zvijača) spada tako kot Hobbesov v mehanicistično paradigmo (mehanske regulacije). Aristotelov model aristokratske kulture svobodnih meščanov je po navezanosti na polisno ureditev še predmoderen. Kaže na naravno stanje neenakosti, ki vodi v dinamičnih modernih družbah k sistemskemu nasilju.

Novoveški subjekt kot kartezijanski, fundamentum absolutum inconsciendum⁸ pri (samo)urejanju oz. samodejavnosti slejkoprej naleti na fundamentalizem v širšem in ožjem smislu⁹. Fundamentalizem je samoobrambno stanje določene kulture pri zastopanju tradicionalnih osnovnih vrednot nasproti poskusom modernizacije ali zastopanju modernih nasproti odporu tradicionalnih kultur. Tako ni fundamentalističen samo islam, ampak je v nekem smislu fundamentalistična tudi zahodna kultura, ki se upira islamskim vrednotam in normam npr. pri zaščiti Rushdieja pred iransko obsodbo na smrt zaradi njegovih Satanskih spisov.

Liberalizem zahodne kulture vsebuje absolutno svobodo posameznika, ki je v skrajni posledici nestrpna. Zato Marcuse sklepa, da je totalitarna država samo derivat in nadaljevanje liberalizma z drugimi sredstvi. Tako se da hipotezo o fundamentalizmu različnih kultur danes empirično dokazovati v različnih politično-ideoloških in religioznih sistemih. Zahodna politična kultura je svoj fundamentalizem/totalitarizem izkazala v križarskih vojnah, lovu na čarovnice, protestantski etiki kot religiji napredka, »kibernetski religiji« (Fromm), obeh svetovnih vojnah in hladni vojni, v (neo)fašizmu in nacionalizmu in grožnjam genocida, ekocida in etnocida.

Novoveški subjekt potrebuje izkušnje, da lahko točke negativnega samonanašanja (podrejanja sveta sebi in svojo nižjo naravo višji) sprejme in začne odpravljati na poti k ekološki paradigmi. Zaradi naraščajoče kompleksnosti družbenega in osebnega življenja skušajo subjekti politiko utemeljiti v politični kulturi kot krhkem in spremenljivem mehanizmu samonadzora, vendar tudi na mehanizmu, ki je odporen proti spremembam. Nekateri primeri azijskih političnih kultur kažejo na močno zakoreninjenost v tradiciji. Ta ugotovitev kaže na različno razreševanje dileme: ali so spremembe v politični kulturi prilagojene tradiciji ali pa se tradicija prilagaja spremembam.

⁷ Koncept imanentizma sprememb in razvoja sta uveljavila že v 19. stol. Hegel s spreobračanjem nasprotij v svoje drugo in Marx s tezo, da si človeštvo zastavlja samo takšne naloge, ki jih lahko reši. O trilemi politike, velikih skokov¹⁰, majhnih korakov¹¹ ali, dva koraka nazaj za en korak naprej¹² odločajo relativno (ne)avtonomni nosilci.

⁸ Genezo agresivnega subjekta opisujeta Adorno in Horkheimer v dialektiki prosvetljenstva in iz nje izvajata avtoritarno osebnost. Latinski izraz (sub-jacere = pod-vreči) subjekt izhaja iz starogrškega hypokeimenon-podstat.

⁹ Fundamentalizem je evropski izraz, ki je prenesen na islamsko kulturo. Muslimani ga nimajo v svojem jeziku. Islamski fundamentalizem se je v času Homeinijeve iranske revolucije kot verskoreformatorski in politično-propagandni instrument reagiranja na vplive Zahoda, zlasti ZDA. Islamski fundamentalizem pomeni amalgam države in cerkve. Je upor religiozne tradicije zoper moderno in liberalizem (Čančar-Karič, 1990). Zanimivo je, da se je v zadnjem času pojavil fundamentalizem v ameriških verskih sektah.

Suverenost⁹ kot neodvisnost pomeni avtonomijo¹⁰ subjekta v smislu samodoločitve. Današnja suverenost pomeni kombinacijo nacionalnega in individualnega, demokracije in liberalizma v smislu skupne volje (Posavac, 1993). Gre torej za združitev interesov različnih nosilcev interesov v skupen politični interes. Takšna suverenost subjektov je eden izmed pogojev stabilne demokracije. Le avtonomni subjekti so lahko enakovredni in vzajemni, ne pa tudi avtoritarni. Pot k neodvisnosti je pot k zmernosti. Slovenci, ki se iz lastne zgodovine učimo, da skrajnosti (liberalizma in klerikalizma) niso dobre, ubiramo liberalizem kot sredinsko politiko. Primerov, ki kažejo na notranja neskladja doseganje kulture, je precej. Skrajnosti se nam pojavljajo pri aferah, denacionalizaciji, politični razcepljenosti, itd.

Omejeni subjekt, ki ne preseže svojih pristojnosti in je pod stalnim samonadzorom v samodoločanju in samozakonodaji, je temelj konsenzualne demokracije. Transcendentalni um jo formalno omogoča s splošnimi pogoji spoznanja in dejavnosti. Medtem ko je absolutni subjekt stalna nevarnost za demokracijo, ki jo zlahka spremeni v sredstvo svoje samovolje v smislu dozdevnosti, da vlada ljudstvo, dejansko pa vlada vladar nad njim, pa je za omejeni subjekt demokracija nenehen proces usklajevanja različnih interesov (balansiranje) in iskanja možnosti za oblikovanje optimalnih skupnih rešitev s pomočjo regulativnih idej. Očitno je razlog za ali proti demokraciji in demokratični kulturi predvsem v avtonomnem ali avtokratskem subjektu. Demokracija ni le v svobodi posameznika od prisile družbe, ampak v svobodi družbe (Gemeinschaft-community) in individua kot atoma politične kulture. Moralni imperativ je demokratičen v tem smislu, da je avtonomno odločanje posameznika pogoj za takšno odločanje vseh. Demokracija za vse je danes še utopiija, ker niso vsi subjekti avtonomni in ne nastopajo v politiki tisti opazovalci, ki bi lahko postali akterji, če bi bili politično pismeni (z večšinami, znanjem in sposobnostmi odločanja). Uveljavljanje svobodne volje, izvedba svobodnih volitev še ne zagotavljata demokracije. Formalno demokratičen politični sistem pa ne zagotavlja avtonomije posameznikov. To pomeni, da so za demokracijo potrebni tako umni kot empirični pogoji in možnosti. Demokracija je v procesu nastajanja (in statu nascendi) in ne gotovo dejstvo, kar je razvidno tudi iz Kantove politične misli. Kantov prispevek je v njegovem optimizmu za uveljavitev človekove narave v prihodnosti (iz te predpostavke izhaja njegova razprava O večnem miru) in v kritičnosti do sedanjega stanja.

Demokracija nima zgolj političnega pomena, če je nočemo razumeti le parcialno. Če je politika v bistvu politika določene oblasti ali vlade, je demokracija le oblika države v smislu oblasti ljudstva. Vemo, da se kapitalizem lahko razvija v demokratičnih ali nedemokratičnih sistemih. Čas socialističnih ljudskih, neposrednih demokracij je že za nami. Njihova slabost je bila v odsotnosti politične in ekonomske konkurence. Bile so diktatura proletariata oz. diktatura komunistične partije nad proletariatom in drugimi skupinami socialistične družbe.

Izhodišče za razumevanje modernih modelov demokracije je Rousseaujev model, ki sloni na predpostavki dveh subjektov-ljudstva in države kot odnosom med občo in posebno voljo. Ta odnos se rešuje z družbeno pogodbo ali z vsiljevanjem ene volje drugi. Prav zaradi nepojasnenosti –, zaščite subjekta' kritiki upra-

⁹ V srednjem veku je suverenost pomenila omejeno pristojnost. Za Bodina (Bodin, 1576) je suveren gospodar zakona (legibus absolutus), ne pa tudi zakonodajec (ius absolutus).

¹⁰ Pojem avtonomije so poznali že stari Grki (autos-nomos=samo zakonit). V 17. stol. se je ta izraz ponovno uveljavil v evropski misli in dosegel sistematsko obravnavo pri Kantu, za katerega je človek cilj in ne sredstvo, tedaj lastni zakonodajalec.

vičeno očitajo Rousseauju totalitarno demokracijo. V zadnjem času se veliko razpravlja o možnostih zaščite volje manjšine pred voljo večine. Treba je tudi razlikovati med teoretično predvideno in empirično izkazano večino. Rousseaujev model je aktualen po tem, da odpira še danes diskutabilni problem (samo)regulacije različnih volj/interesov.¹¹

Demokracija v industrijski družbi ne more biti stabilna, ker je industrializacija obrnjena proti človeku in ne vanj ali k njemu in je tesno povezana s koncentracijo in centralizacijo kapitala kot tudi z urbanizacijo. Prav po tehnično organizacijski spremembi proizvodnje industrializacija določa meje razvoja demokracije zaradi svojih, ločnic' in gospodstvu. Ker in kolikor je takšna industrializacija še vedno motor razvoja družbenih sprememb, je demokracija prej oblika oblasti kot pa izraz smisla življenja, ki se ne more v celoti manifestirati. Obča volja ljudstva izhaja iz množične materialne proizvodnje. Revolucionarni pomen dobi samo v kriznih, prelomnih obdobjih, sicer pa ostaja v sistemu nadrejanja in podrejanja formalni, posredniški mehanizem in je kot taka zatrta. Dokaz omejene oblike je industrijska demokracija, ki pomeni participacijo delavcev pri odločanju o poslovanju podjetja. Kar je na abstraktni ravni subjekt, je na družbeno konkretni ravni industrija. Še več: brez dejanskega procesa industrializacije, tudi pojma subjekta kot izvora akcije ne bi bilo. Industrializacija presega sam razredni odnos proletariat-kapitalist, ki odhaja danes v ozadje.

Politične kulture so determinirane s tem, kar sprejemajo in česar ne sprejemajo. Skoraj vse do zdaj znane kulture povzdigujejo lastne vrednote in podcenjujejo, če že ne zavračajo, druge. Težko je ugotoviti skupne vrednote, ker to, kar je sprejemljivo za eno kulturo, ni sprejemljivo za (vsako) drugo. Kulture, ki tega vpliva od zunaj ne dopustijo in ga odklanjajo, so zaprte. V srednjem veku se je katoliška kultura zapirala pred islamom in pripadniki drugih religij. V 20. st. je arijska rasa preganjala Žide. V nacionalnih političnih kulturah so še danes poskusi nadrejanja in podrejanja (npr. Španci proti Baskom, Angleži proti Ircom, Grki proti Makedoncem in Albancem, Turki proti Kurdom itd.). Danes postaja zanimiva za velike narode tudi kultura malih narodov, nacionalnih manjšin. Tudi v politični kulturi obstaja neodzivnost na določene reakcije zaradi zastojev in stranpoti v komuniciranju in težav pri razumevanju in sprejemanju značilnosti drugih kultur. Zato se politična kultura razvija po maligni spirali v diktaturo in po benigni v demokracijo. Tako se razvija totalitarni ali demokratični subjekt.

Danes je vedno pomembnejša zaščita individualnega subjekta pred nasiljem države s pomočjo človekovih pravic in nazadnje z državljansko neposlušnostjo. Po drugi strani pa potrebuje posameznik tudi zaščito države pred razbrzdanim nasiljem. Vprašanje je le, kakšna država lahko izvaja navedeno nalogo.

Iz tega izhaja, da ni absolutni, ampak omejeni subjekt smiselno izhodišče demokratične politične kulture. Odpovedovanje subjektivnosti na eni strani pomeni krepitev na drugi, kar ustvarja neravnotežje in s tem nevarnost diktature. To je značilno za polpredsedniške sisteme (Duvergerjev izraz – semi-presidential government), kot so weimarska republika, 5. francoska republika in nekatere današnje postsocialistične države, vključno s Slovenijo. V njih je preveč diver-

¹¹ Z regulacijo kot sistematičnim, legitimnim vplivanjem na obnašanje ljudi s pomočjo kriterijev/norm se ukvarjajo različne družbene vede, vključno z antropologijo. Regulacija vključuje kontrolne ukrepe za ohranjanje stabilnosti ravnotežja. Odvisna je od interesa tistega, ki regulira (Pusić, 1989:148–152). Samoregulacija je lastnost živih organizmov, ki sami usmerjajo dejavnost k določenemu cilju. V določeni družbi ostaja problem odnosov med regulacijo in samoregulacijo.

gentnih političnih iger, krepi se vloga predsednika in v krizi niso naklonjeni k sklepanju kompromisov.

Človek

Razlika med predpostavko subjekta in predpostavko človeka je naslednja: subjekt je lahko narava, bog, politika, znanost in aktivni-dejavni človek, medtem ko je človek lahko tudi pasivni in kontemplativni v smislu filozofije ali religije. Arendtova¹² razlikuje med kontemplativnim načinom življenja, ki je značilen za stari in srednji vek, in aktivnim načinom življenja v novem veku. V novem veku nastanejo z vpeljavo subjekta nove oblike podrejanja, represije, izkoriščanja in odtujitve človeka in narave.

Človek kot nastajanje človeka je ustvarjalec in proizvod (politične) kulture. Nedoločeno, določeno in samodoločeno človeka odloča o tem, ali se človek počuti kot ustvarjalec ali pa le kot pasivni opazovalec politične kulture. Le samodoločujoči človek je lahko v vlogi ustvarjalca. Če je človek še, nepopisan list' (Locke) v smislu totalne odprtosti, je izpostavljen monopolnim, parcialnim interesom političnih manipulacij in postane popolnoma določen. Zato se skrajnosti determinizma in indeterminizma v politični kulturi stikata. Človek kot determiniran stroj je v totalitarnih režimih produkt ekonomskopolitičnega megastroja. Na tem slonijo negativne utopije in totalitarizmi vseh vrst in oblik kot tudi, heteronomno-ekskluzivistični' modeli zanje. Samodoločujoči človek ni samoupravljevalec niti v ožjem političnem smislu iz polpreteklega obdobja socializma niti v kibernetično-tehnološkem smislu, ampak je samoregulator (autopoiesis) v smislu organskega modela življenja. Takšen človek oblikuje avtonomnejšo politično kulturo.

V novem veku je nastalo transcendentno antropološko merilo kulture, ker je človek postal obrnjen navzven. Strankarska politika je postala edina možna in dejanska politika. Skoraj edini smisel politike je postal boj za oblast strank, ki niso na oblasti.

Merila razvitosti politične (sub)kulture so lahko različna, npr. od stopnje demokratičnosti na različnih ravneh, od organizacije oblasti in uresničevanja človekovih pravic, stopnje kooperativnosti in konsenza in strpnosti do, drugače mislečih' v državi. Po Frommovem merilu je prehod k produktivni usmeritvi možen z opuščanjem vrednot imeti in sprejemanjem vrednot biti. To pomeni opuščanje mehanizma bogatenja bogatih in pavperizacije revnih, ki vodi k rasni, nacionalni in k drugi nestrpnosti. V teh postavkah usmerjenosti politike v svet življenja je vsebovano humanistično merilo politične kulture.

Človek je kot bitje v svetu bivanjsko in miselno-anticipacijsko pred političnim sistemom in refleksijsko-izkušensko po njem, ker je identificiran z njim in diferenciran/distanciran od njega. Je hkrati konformen in kritičen, ker se smisel kulture ne izčrpa v nobeni konkretni politiki, čeprav jo politik še tako večje opravlja.

Socialistične revolucije niso mogle udejaniti najbolj avtentičnih možnosti človekovega bivanja. Postsocializem (še) ni prinesel bistvenega prestrukturiranja družbenih moči. Danes nimamo nič manj kratkovidnega, nenačelnega političnega pragmatizma kot v polpreteklem obdobju, ker politiki pogosto razumejo človeka le kot sredstvo in ne kot cilj. Zato pa je manj vizionarstva in poskusa obvladovanja

¹² Delo Hannah Arendt, *The Human Condition* je eno izmed temeljnih del za razumevanje predzgodovine pojma politične kulture po detaljnem opisu tradicionalnega in modernega načina življenja.

zgodovine. Človek je rojen v določene razmere. Njegova nedoločenost pomeni ohranjanje razlik in ireduktibilnosti med možnostjo in dejanskostjo. S stališča svojih avtentičnih, a še neuresničenih možnosti se človek (tu-bit) kritično distancira do vsakokratne politične prakse, čeprav se tudi (delno) identificira z njo. Kot socialno bitje vedno pripada določeni skupini. Gre za procese usklajevanja človeka z družbo in kulturo (Južnič, 1994:33). V politični kulturi je človek med že uresničenim in še neuresničenim.

Človek kot inherentno politično bitje in izgubi del svojega bistva, če se odreče politiki ali če ga drugi izločijo iz nje. Zunanja motivacija v šoli prevladuje pred notranjo zaradi nastavitve spodbud in sankcij na nagrade in kazni, malo je vedoželjnih. Tudi razvoj politične kulture sloni na interiorizaciji zunanjih vrednot. V tem je bil tudi smisel podružbljanja v samoupravni družbi. Vse to govori o pomenu kvalitete socialnega nadzora. Asimilacijske težnje izvirajo tudi iz nesposobnosti močnejše kulture za dialog s šibkejšo. Prav tako je nevarno povzdigovanje homogenosti (en vodja en narod). Priznanje heterogenosti in pluralnosti politične kulture je pomemben pogoj za demokracijo.

Kvalitetna politična kultura je odvisna od (ne)posrednega socialnega nadzora. Bili so poskusi odprave nadzora v samonadzoru v mitu o odpravljanju od države do šole in družine. V zgodovini se je pokazalo, da socialnega nadzora ni mogoče odpraviti v samokontroli, regulacije v samoregulaciji in organizacije v spontanosti. Upiranje birokraciji je privedlo k še večji birokraciji. Po drugi strani pa učitelji ne verjamejo, da bi učenci lahko delali brez zunanje motivacije, kot oblast ne verjame, da bi ljudje delali smiselno brez nje. To zlahka pripelje do krize zaupanja. Spodbujanje od zunaj človeka, ki ni motiviran tudi sam, razdvaja. Tako ekonomska kot tudi politična konkurenca vodita spodbujanje k boljši kvaliteti. V socializmu je oboje manjkalo. Od različnih deležev nadzora in samonadzora je tudi odvisen odnos med demokracijo in totalitarizmom.

Racionalno in iracionalno v politični kulturi

Totalitarizem je nastal tudi kot posledica vdora iracionalne negativitete v prosvetljenko mentaliteto pretiranega poudarjanja razuma. Iz tega sledi, da priznanje iracionalnega elementa odpira vprašanje ravnotežja med racionalnim in iracionalnim (emocionalnim, evforičnim) in je v politični kulturi zelo občutljivo. Prevladovanje iracionalnega je predmoderna element in vodi k apriornemu sprejemanju ali odklanjanju določenega političnega sistema, k populizmu in drugim množičnim odzivom.

Vprašanje predmoderne geneze socialističnih revolucij kot nadomestilo za manjkajoče meščanske revolucije v določenih delih sveta je še odprto. Fundamentalizem teh revolucij izhaja iz kategorij komunistične partije, delavskega razreda, razvoja industrije, državne/družbene lastnine in marksizma kot idejne nadstavbe. Hipertrofirana politična kultura socializma je hotela z, diktaturo uma' (enoumjem, prevlado ene ideje) zanikati vrednost kapitalistične politične kulture. Gre za poskus transformacije iz ekonomskega instrumentalnega (raz)uma v kapitalizmu k političnemu in spet nazaj. Ekonomske vrednosti je hotela nadomestiti s političnimi in ideološkimi v netržnem državnem gospodarstvu. V socializmu je bila politična kultura bolj politično usmerjena kultura in manj kulturno usmerjena politika. V kapitalizmu pa je bila to protestantska etika v materialni civilizaciji. Zvičajni

um je podvrigel ekonomijo v kapitalizmu in politiko v socializmu volji do moči, ki se izraža destruktivno v odnosu človeka do okolja (ekološka kriza) in do lastnih sposobnosti (mediokriteta).

Osebnost

Subjekt, človek in osebnost so mejniki med demokracijo in totalitarizmom v politični kulturi. Pri prvem presojamo odnos med suverenostjo in nesuverenostjo, pri drugem odnos med človekom in nečlovekom in pri osebnosti med jazom in drugimi. Na teh ravneh potekajo interakcije v subjektu, med subjekti in v odnosu z objektom. Tudi osebnost je avtonomna ali avtoritarna, samostojna ali odvisna. Osebnost je to, kar posameznik napravi iz sebe v interakciji z drugimi in je pot od posameznika k družbi (in nazaj) in s tem iz demokracije v avtokracijo ali obratno.

Rezultati več raziskav so pokazali, da raven znanja pri obstoječih politikah običajno ne ustreza zahtevam čedalje kompleksnejše politične aktivnosti. Boj za avtonomijo osebnosti znotraj (politične) kulture je kot boj za priznanje (Anerkennung) in osebno dostojanstvo prav tako pomemben kot boj nacionalne kulture za enakovredno sodelovanje s kulturami drugih narodov.

Na ravni inter- in intrasubjektivnosti postanejo (politično) medkulturni vplivi pomembni za razvoj obojestranske osebnosti, ki se zna fleksibilno oz. ustvarjalno prilagajati. Vsestranska osebnost (VRO) je bila (imaginarni) produkt socialistične politike in vzgoje. Dejansko je socializem, proizvajal* (kolektiviziral, politiziral, ideologiziral) odvisne osebnosti. Kritični intelektualci so bili disidenti.

Osebnost je reduktibilna in ireduktibilna na trenutno situacijo, stvar, predpise, tradicijo. Ireduktibilna osebnost je samopresežna v tekmi s samo seboj in z drugimi, vendar ni le, v kolesju*. Le ireduktibilna, distancirana, fleksibilna in adaptabilna osebnost je relativno optimalno avtonomna. Ostaja problem odnosa med avtonomno osebnostjo in avtonomijo sistema – npr. javnih medijev in kako obe avtonomiji doseči na prehodu iz neposredne k posredni socialni kontroli.

Za holistično paradigmo politične kulture

V obdobju moderne mehanicistične paradigme se je zvrstilo več modelov političnega sistema, od liberalne demokracije do (neo)fašizma. V njih bi lahko našli nasilje, revanšizem (akcije in reakcije) in nasprotovanje (s pomanjkanjem želje in napa za konsenz). Hobbsovo načelo, vojne vseh proti vsem* še danes pomeni univerzalno grožnjo uničenja, ki bi nastalo brez intervencije države. Država lahko uveljavi svojo potrebnost z organizirano silo za pomiritev notranjih konfliktov ali celo z vojno. Možno je, da bo zgodovini vojn sledila zgodovina miru. Po obrnjeni Clausewitzjevi formuli vojna že danes ni več učinkovito sredstvo za vodenje politike, ker bi totalna vojna pomenila njen konec. Na vprašanje, kako naj se človek zaščiti pred lastno grožnjo samouničenja, dobimo implicitni odgovor v holistični paradigmi s prevladujočimi duhovnimi vrednotami in integralnim modelom delovanja. Dokler je motor družbenih sprememb industrializacija s svojimi, ločnicami* in protislovji, ni možna stabilna demokracija z ravnotežjem sil. Stabilna demokracija predstavlja stabilno družbo, ki je opredeljena kot družba znanja in

človeku primernih tehnologij, ni pa to družba čezmernih potreb in potrošnje, kar ustvarja grožnjo uničenja.

Model nove paradigme politične kulture je še v nastajanju. Predpostavljamo, da je izhodišče zanj v vrednotah ljubezni, sožitja, sodelovanja, partnerstva in v ekotržnosti oz. ekohumanizmu z mejami ekonomije v ekologiji, entropiji in etiki in podlagi ekonomije v sodelovanju in ne več na sebičnih interesih.

Glede na to, katere obrazce vedenja (ne)zavedno uporabljamo, spada politična kultura lahko v novo ali v staro paradigmo. Ta prehod ni možen brez transformacije reakcij (revanšizma zoba za zob) v interakcije v smeri skupinskih, univerzalnih interesov, sobivanjskih vrednot, komunikativnega dialoga ter interakcije.

Verjetno je, da bo imela politična kultura še dolgo dvojno vlogo represije in permisije za osebnost. Tako kažejo svetovni procesi, ki porajajo dokaj stabilne in nestabilne obrazce vedenja. Ti pa imajo večkrat ekstremne učinke. Zanesljive poti v stabilno demokracijo ne poznamo. Učinki politične kulture v vsakdanji politiki so zaradi subjektivnega dejavnika lahko drugačni, kot jih pričakujemo.

LITERATURA

- ALMOND, Gabriel (1990): Politično istraživanje kulture – osvrt i prikaz. Tribuna Treći program radia Beograd, 1990, III/IV, Br. 86/87, str. 65–104.
- ARENDT, Hannah (1969): *The Human Condition*. Chicago–London, The University Press.
- ČANČAR, Nusret, Karić, Enes (1990): Islamski fundamentalizam, šta je to? Sarajevo, Islamska misao.
- DUVERGER, Maurice (1980): A New Political System Model: Semi Presidential Government. *European Journal of Political Research*, Vol.8, No. 2, str. 165–187.
- JUŽNIČ, Stane (1994): Kultura v politiki in politika v kulturi. *Teorija in praksa*, 94, št. 1–2, str. 33–47.
- HUFNAGEL, Erwin (1993): *Uvod u hermeneutiku*. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.
- LUKŠIČ, Igor (1994): *Liberalizem versus korporativizem*. Ljubljana, FDV.
- PUSIČ, Eugen (1989): *Društvena regulacija*. Zagreb, Globus.
- RUPEL, Dimitrij (1994): *Čas politike*. Ljubljana, DZS.
- ŽAGAR, Mitja (1994): *Izhodišča za novo organiziranost slovenske kulture*. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.